

Fantazmagória –

egy furcsa kifejezés kalandos története

Érdekes hangzású szavunk a fantazmagória – mintha *A Gyűrűk Urából* került volna elénk. Ugyanolyan értelemben használjuk, mint a légvárat: olyan elképzéléseket nevezünk így, amelyeknek nincs valóságalapjuk, amelyeket sehová nem vezető, mihaszna elmeszüleményeknek tartunk.

A fantazmagória szó hosszú utat tett meg, amíg a szótárainkba és a mindennapi nyelvhasználatunkba költözött. Minden a mágikus lámpával (latinul: *laterna magica*, ejtsd: magika) kezdődött, majdnem hatszáz évvel ezelőtt.

Az első mágikus lámpa a fény és egy lencse segítségével képet jelenített meg falon vagy vásznon. Az olasz reneszánsz egyik legsokoldalúbb mestere, Leon Battista Alberti készítette még 1437-ben. A világ azonban jóval később ismerkedett meg a szerkezettel, amikor a

17. század neves tudósa, Athanasius Kircher (ejtsd: átánáziusz kirher) népszerű könyvében bemutatott egy változatot, amelyik festett üveglapokról vetített képet.

Európában sokan kaptak kedvet, hogy a furcsa szerkezettel keressenek pénzt. Vándorló mágikus lámpaművészek járták a városokat és a vidéket, és közben egyre több új trükköt eszeltek ki az érdeklődés fenntartására. Ha ügyesen és gyorsan cserélgették vagy forgatták az üveglemezeket, már majdnem mozgókép hatását keltették. A gyerekek imádták például a *Patkánynyelőt*, ahol a boszorkányosan ügyes művész vetített képein patkányok ugráltak egy alvó ember szájába.

A 18. század végére francia mutatványosok sorra találtak ki új megoldásokat. Volt, aki kínai árnyfigurákat mozgatott, volt, aki füstre vetített, így még sejtelmesebb hatást keltett. Egy tehetséges, de erősen hóbortos belga feltaláló, Etienne-Gaspard Robert (ejtd: étvien-gáspár rober) is különböző technikákkal kísérletezett, hogy még több elképesztő, meghökkentő látványosságot mutathasson be.

Robert (1763-1837), aki a színpadon angolosan Robertsonnak (ejtsd: ráberszon) hívatta magát, a légballoonos repülés egyik úttörője. Számos nevezetes útja és emelkedése volt. Kísérletezett az elektromossággal, és javaslatokkal ostromolta a francia hadsereget, hogy hatalmas tükrökkel gyűjtsák fel a brit hajókat a tengeren.

Robert kerekeket szerelt a masinára, így előre-hátra mozgatva kicsinyíteni és nagyítani tudta az alakokat. Felismerte, hogy ha elég sötét van, fal vagy vászon sem kell, a figurák olyanok, mintha a levegőben úsznának. Úgy gondolta, ez a sejtelmesség akkor a legéletszerűbb, ha kísérteteket, szellemeket, szörnyű rémalakokat jelenít meg: fantomokat.

A 'tünemény, látomás, jelenés, álmokkép' jelentésű görög *fantazma* szóból sok összetett kifejezés született. Hallottál már fantomképről, fantomcégről vagy fantomfájdalomról? Vajon miért hívják fantomlazacnak az egyik legnépszerűbb akváriumi díszhalat?

Robert valódi színházi produkcióvá változtatta a vetítést, díszletekkel, élő szereplővel (legtöbbször saját magával), zörejekkel, zajokkal, idegborzoló zenével. A színházra emlékeztető, de főleg kastélyok pincéiben, elhagyott, besötétíthető épületekben, szobákban, rakpartzugokban, kápolnák sírkamráiban megrendezett kísértet-vetítő összejöveteleket nevezte Robert fantazmagóriáknak. Robert néhány év alatt jelentős vagyonra tett szert, bár egyre több másolóval (köztük volt asszisztenseivel) kellett megküzdenie, akik sorra indítottak saját fantazmagóriákat. Néhány év alatt Angliában is rendkívül népszerűvé váltak a kísértetszínházak, és egész Európában alkalmi és állandó fantazmagóriák szórakoztatták a nézőket.

Robert a készülékét fantomkivetítőnek, fantoszkópnak keresztelte el, és 1799-ben szabadalmaztatta. Versenytársai, hogy különbözzenek tőle, fantasmográfnek, tüneményrajzolónak nevezték a saját szerkezetüket.

A fantasmagória annyira elterjedtté és közzismertté vált, hogy írók és költők, a szavak varázslói egyre gyakrabban használták hasonlatként: egy táncosnő légi mozgására, a Szajna folyó tükrében csillogó fényekre, főúri szobák falának rejtélyes címertrófeáira. Amikor azonban Rimbaud (ejtsd: rembó), az ifjú költő azt írja, hogy ő a „fantasmagóriák mestere”, már nem arra utal, hogy látványos előadásokat rendez a nézőknek, hanem hogy elméjében a valóságos és képzelte dolgok egyedi keverékét képes előállítani, összerosva álom és ébrenlét világát.

A Fantasmagorie címet viseli a filmtörténet legelső önálló animációs alkotása, egy 1908-ban rajzolt, hétszáz kockából álló, másfél perces film. Ebben egy pálcikaemberre emlékeztető figura csetlik-botlik a sötét háttér előtt. A filmet nemrég felújították. Ha kíváncsi vagy rá, itt megnézheted: youtu.be/aEAObel8yIE

Amikor a kísértetszínházak kimentek a divatból, a fantasmagória szó maga már csak annyit jelentett: kísérteties gondolatok, képzelgések, hallucinációk, valóságosnak vélt illúziók. A szó mai napig az emberi agy nyugtalanító és félelmetes oldalát idézi fel.

Ugye, milyen könnyű ezek után megérteni, miért jelenti ugyanazt az agyrém, a rémlátás vagy a rémkép, mint a fantasmagória?

Z. KARVALICS LÁSZLÓ